

Natzaretpèdia

Associació de veïns i veïnes de Natzaret

Nom/Cognom	Carmen Moncholí Ballester
Títol	<i>Carmen Moncholí Ballester, de Natzaret a Fabrègues (França)</i>
Categories	veïnat, dona, guerra civil, immigració, postguerra, escola, riuada 1949, port, pesca
Data de naixement	Dimecres 23 d'octubre de 1940
Data i lloc de l'entrevista	Diumenge 12 de març de 2023, vídeo-entrevista
Equip entrevistador	Etnograma (Nelo Vilar, Laura Yustas)
Enllaç	https://youtu.be/DjQuuALHL1s
Extracte	https://youtu.be/ejoiDVXAypl

La memòria del nostre barri és la del veïnat de soca, però també la dels que arriben ara, la dels que arribaren fa dècades i mantenen les seues arrels entre dos o més territoris i, per suposat, també la dels que visqueren ací i tingueren que marxar per unes raons o per altres, sovint econòmiques. Una d'eixes persones que se'n van anar i que guarda un gran record de Natzaret és Carmen Moncholí Ballester, ciutadana francesa des de fa molts anys. Carmen i la seua família feren cap a França en l'any 1950, quan ella tenia 10 anys. Decidiren vendre-ho tot i buscar un futur millor poc després de la riuada de 1949, quan el treball al port de son pare i de son tio deixà de ser més o menys estable i fins al mateix dia no sabien si anaven a tindre faena o no.

La nora de Carmen, Sylvie Labbe-Lavigne, ens contactà per saber més sobre l'escola de xiquetes que Carmen recorda dalt d'una carnisseria del carrer Major (i de la que també ens parlà [Vicente Adelantado](#) en la seua entrevista) i parlant parlant decidírem entrevistar a Carmen per videotrucada. Voreu que és una entrevista bastant particular, almenys per dos motius. El primer és que està feta en francès perquè després de tants anys de desús del valencià (la seua llengua materna) i del castellà, Carmen no se'n recorda molt. Perquè siga accessible hem deixat el vídeo en francès perquè qui conega l'idioma puga escoltar-la en versió original, però hem posat subtítols en valencià i el text traduït complet junt a la publicació. Podeu traduir els subtítols de Youtube automàticament a qualsevol altre idioma. El segon motiu és que el relat de Carmen és el d'una xiqueta que recorda una primera etapa de la seua infantesa com un passat congelat que ha tractat de conservar. Això li dóna un caràcter especial al seu relat, perquè no ha sigut modificat per nous records del barri. D'altra banda, alguns relats contenen una barreja de situacions viscudes per ella, contades per familiars i potser també alguna dada afegida de llibres sobre Espanya, especialment al voltant de la repressió de postguerra. Amb tot, és un relat preciós, ple d'informació i que és un luxe poder incloure en Natzaretpèdia.

Durant l'entrevista ens acompanyaren també el seu fill Dominique i la seua néta Irène. A ells, a Carmen i a Sylvie els agraïm profundament este regal al barri.

Sinopsi

Carmen Moncholí Ballester (1940) ens parla de la seua infantesa al barri fins al 10 anys, quan emigrà a França amb la seua família. Ens explica com passà la guerra la seua família, com era el treball al port de son pare i son tio, la pesca de subsistència que complementava els jornals, com es calfaven en l'escola o com van viure la riuada de 1949.

Transcripció traduïda a valencià

Volíem començar preguntant-li per son pare... Sylvie, ens ha dit que era pescador.

Mon pare treballava... era llavors... parle francès, no sé si l'enteneu. Mon pare treballava al port de València.

D'acord, d'acord.

Quan no hi havia treball, després tenia una barca i anava a la pesca. Tenia bon peix, les llagostes, les... Ma mare anava vendre-les a alguns cuiners. Heu comprès?

Sí, sí, sí, és clar. Sí, sí, sí, sí. Perfecte, perfecte.

Estava al port de València. El meu avi va treballar al port de València, mon pare, el seu fill, el meu oncle, el germà de mon pare. I igualment el germà de ma mare. Eren tots a Natzarret, era tot... treballaven tots al port. Aleshores teníem un tio en Sedaví. Sí. El meu altre tio... No, nosaltres érem de Natzarret. Sí. Nosaltres vivíem a Natzarret amb un altre oncle. I el meu altre tio vivia a Sedaví, i el meu avi a Massanassa. Massanassa. Anaven tots a treballar al port però en bicicleta, no hi havia cotxe. En bicicleta. En aquella època les bicicletes eren per als homes, per a treballar. No es veien dones ni xiquets en bicicleta. Les bicicletes eren per als homes, era una mica el seu cotxe. Tot i que eren lluny, anaven tots en bicicleta a treballar.

Hem sentit dir que al barri només hi havia 4 o 5 famílies que vivien exclusivament de la pesca i que n'hi havia d'altres que també pescaven, però com a complement al treball del port.

Carmen.- Sí, exactament. A casa nostra, vivien del port i mon pare a més pescava. No era el seu treball principal.

Dominique.- Eren contractats...

Sylvie.- ... per a la jornada.

Dominique.- Anaven i no els agafaven.

Carmen.- Llavors, abans de marxar, els últims temps, ja abans de les inundacions però també després, s'havien de presentar tots els matins al port, però arribava un moment que el dia d'abans no sabien si tindrien treball o no. Havien d'anar al port i allí els deien si hi havia faena. Si n'hi havia es quedaven, si no se n'havien d'anar. No treballaven si no hi havia un vaixell que descarregar. Antigament, quan eren joves, el treball era regular, però després esdevingué... Per això anaven a pescar.

Dominique.- El meu avi patern em contava sovint que eixia a pescar en una barqueta i pescava amb una canya en cada mà i altres dos contra les orelles, per sentir quan mossegaven els peixos.

El seu avi patern era de Massanassa, qui ensenyà a son pare a pescar?

El meu avi patern, el pare de mon pare, no pescava, però aprendrien uns dels altres, han hagut d'aprendre. Ell es feia les xarxes. No comprava les xarxes de pesca, les feia ell.

Perquè sa mare tampoc no era de família de pescadors.

No, no era família de pescadors, no. Però era pesca en menut, no eren grans. Tenia una barca i marxava a la pesca. Però no eren grans pescadors. Allò els ajudava un poc a viure.

Mon pare era natiu de Sédavi, però en casar-se va vindre Natzarret. Els meus avis materns vivien Natzarret. Si heu vist a on estava l'escola, nosaltres vivíem darrere.

Darrere de l'escola, sí.

I allà vivíem [5 min.].

Vivint a l'Horta estarien rodejats de camps en producció.

Llavors, nosaltres vivíem en aquella casa. Estava darrere del carrer principal. Hi havia la carnisseria, l'escola, i més avant un carreró que anava fins a la nostra casa. I allà hi havia un altre carreró darrere. Llavors, la nostra casa girava el cantó, no tenia porta. Hi havia una porta i després, a l'interior, un gran espai, un jardí. I la casa dels meus pares, de la meua àvia, estava situada així, i la de mon tio a la vora. I hi havia un gran jardí. Llavors allà hi havia les dues cases. Hi havia un espai, un gran jardí. D'un costat, allà, teníem un xicotet galliner, la gàbia per als pollets i dos o tres ànecs. Després, al mig hi havia una gran llimera, un arbre. Una llimera i a continuació rosers. I al fons hi havia el riu, el canal. I després del canal, era l'Horta, cultius. Però darrere de la casa era horta, no hi havia cases. Era tot terreny cultivat.

L'escola estava sobre una carnisseria. Baix hi havia una carnisseria. Es pujava l'escala i al primer pis estava l'escola. Una gran habitació, una gran... I allà, la mestra era gran i morena, però és un record de nen, és el meu record. Però sempre tinc en el meu cap haver vist una senyora gran i morena. I quan arribàvem a escola de matí, la mestra obria la porta perquè davant, hi havia un gran balcó, llarg. El balcó era llarg i hi estava la bandera d'Espanya. Obria la porta, pujava la bandera i cantàvem l'himne nacional. Però no me'n recorde ja, no me'l sé. Sí, sí. Es cantava l'himne nacional. Després, quan es marxava baixava la bandera, però quan es tornava, remuntava la bandera. I l'endemà, cada dia, era així.

Cada dia, sí, sí.

Cada dia. Però si, entre migdia i dos se n'anàvem, això vol dir que no estàvem allí, i baixava la bandera. Quan tornàvem després l'alçava de nou, i per anar-se'n, quan marxàvem, la baixava un altra vegada. D'això me'n recorde. En canvi, el record que tinc és que hi havia taules rodones. A l'escola hi havia taules rodones, n'hi havia potser quatre o sis, no ho sé. Eren taules rodones. No sé, vaig a dir-vos alguna cosa, em direu si és possible, perquè és en el meu cap, però no sé si és verdader, perquè a l'hivern, quan feia fred, com no hi havia calefacció, me'n recorde que hi havia un braser.

Sí, sí, sí.

Estava baix de la taula. Nosaltres estàvem al voltant i ens feia una miqueta de calentor als peus i s'agraïa. Però és verdaderament la realitat o ho he somiat? No ho sé, però he tingut sempre això en el cap.

Sí, sí, era així. Hi ha gent que ens ha parlat d'això.

És així? Sí, sí, sí. M'he preguntat si era realment verdader. Perquè em pregunte d'on agafàvem estes brases [10 min.]. Es posava això, un brasero baix de la taula i nosaltres estàvem al voltant, això ens donava un poc de calor als peus. Llavors, dieu que això pot ser cert?

Sí, sí, sí, és veritat.

Carmen.- Ah bé, aleshores sí que ens cuidaven.

Sylvie.- Qui ha contat la mateixa història?

Molta gent, a més en molts pobles distints. Treballem en cinc o sis pobles diferents i ens contem el mateix, que feia molt de fred i la gent havia de portar alguna cosa per a calfar-se.

Abans no hi havia calefacció, les cases no estaven calentes. Els hiverns eren humits. Aquí a França, a la muntanya, fa molt de fred, però no és la mateixa humitat.

I Natzaret, pense que és la part més humida de València.

Ah, sí?

És proper al mar, i és una mica més baix que el mar.

La mar i tota la humitat. Vosté preguntava abans per l'horta: al final del carrer on vivíem, un poc més lluny, hi havia un lloc rodó, com un gènere de rotonda, però era un lloc rodó que era quitranat, empedrat, aplanat i cimentat. I això donava de l'altre costat de l'horta. I allà, em recordo, quan era petita, les persones portaven la collita de cigrons. Els cigrons, els cacauets (que són una arrel)... I hi posaven les mates i un ase o un cavall feia girar un aparell. Girava, girava, girava per treure el fruit, l'arrel i els cacauets de la corfa. Me'n recorde. Girava molt de temps, molt de temps. I així treien la corfa. I a continuació treien el... per recuperar els cigrons. I la resta. D' això me'n recorde bé.

Sylvie.- Era de l'altre costat del carrer?

Carmen.- No, avant, avant. Al fons del carrer. Al fons del carrer. També anàvem a la platja. L'estiu, de vegades hi anàvem amb els meus pares, anàvem a sopar. Perquè la gent en esta època no anava a la platja. És després. En aquella època no s'anava a la platja.

No hi havia turisme.

Però de tant en tant, l'estiu, s'anava a sopar a la platja. Llavors, l'especialitat del país, allà baix, em recorde, perquè no érem els únics: ma mare preparava una "caragolà". Eren caragols amb tomata. És així? Una caragolà.

"Caragolà", exactament.

Això encara es fa, la caragolà? Encara mengeu caragolades?

Ah, clar, sí, sí.

I s'anava a sopar a la platja i es menjava la caragolà. I per a Pasqua, la Pasqua, les mares feien pastissos, la "mona".

La mona, clar!

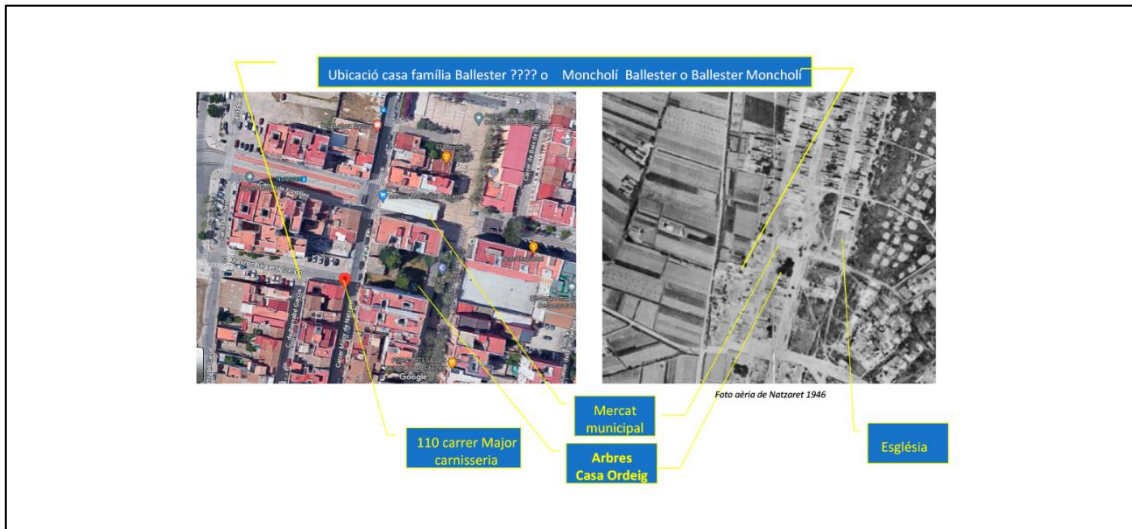
La mona, amb un ou acolorit, un ou de color que es posava damunt. I allà anàvem a la platja amb les meues cosines i jugàvem. I després es menjava la mona. I això era tradicional.

És tradicional. Encara és tradicional.

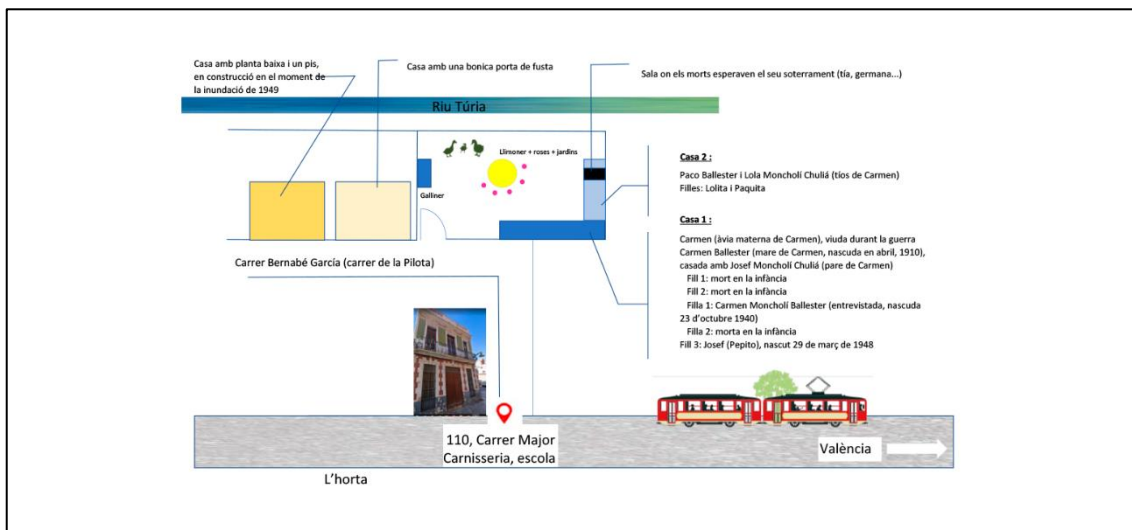
A aquell moment la gent no anava a banyar-se. Llavors, tinc el record de tot allò, però el gran forat negre és que no sé per a on es passava per anar a la platja, com s'anava a la platja. Això, no ho sé. És un forat negre [15 min.].

Volíem preguntar-li també per la casa dels seus pares.

Carmen.- Els meus pares. No sé si, mireu, jo he fet açò, no sé si ho podeu veure. Faré passar un plànol. He fet un plànol, ja vos ho enviaré. Llavors, en este interior, és gran.

Situació estimada de la casa familiar. Esquemes elaborats per Sylvie Labbe Lavigne.

Distribució de les cases i del corral. Hem respectat la consideració de "canal" per no poder precisar si les referències corresponen al riu o a la sèquia.

Esta casa d'ací és la dels meus pares. Sí. A la casa dels meus pares estàvem mon pare, ma mare, la meua iaia que era vídua i un germà meu. Tinc un germà. Doncs, vivíem en esta casa. Esta altra és la casa de mon tio. Llavors hi vivia mon tio, ma tia i les seues dos filles. La casa tocava el carrer però no hi havia finestres. Les cases donaven a l'interior del gran pati, i totes les finestres, les portes, donaven a l'interior. Açò és el galliner amb els pollets i els ànecs. Entràvem per allà, per la porta, i anàvem a l'interior i tot passava a l'interior. Llavors hi havia una gran llimera, roses, i a continuació la meua àvia tenia un hortet per a fer verdures. Sempre estàvem en el pati, i allà quedava el riu, el canal. I darrere del riu estava l'horta, els cultius. Però allà baix no hi havia més que terrenys, no hi havia cases. Era tot terra, tot cultius. I a l'extrem arribàvem a una carretera. Per allà hi havia aquella explanada a on els llauradors, la gent, duien les collites de cigrons, tot allò, amb... era un ase o un cavall? No ho sé ja. Però giraven, giraven, i a continuació netejaven els... recuperaven els cigrons.

Sylvie.- En la casa hi havia una tia, una tia-iaia, deies que ella estava...

Carmen.- Ah sí, perquè quan jo era més xicoteta, amb nosaltres hi havia també una tia de la meua àvia. Una tia de la meua àvia que estava un poc impedida perquè ja no podia vestir-se ni menjar assoles. Llavors, estava amb nosaltres en casa, però morgué quan jo tenia... I llavors, esta tia sabia llegir, i ens llegia a mi i a les meues cosines que vivien allí. Ens llegia.

Sylvie.- Esta tia era la germana de la teua iaia?

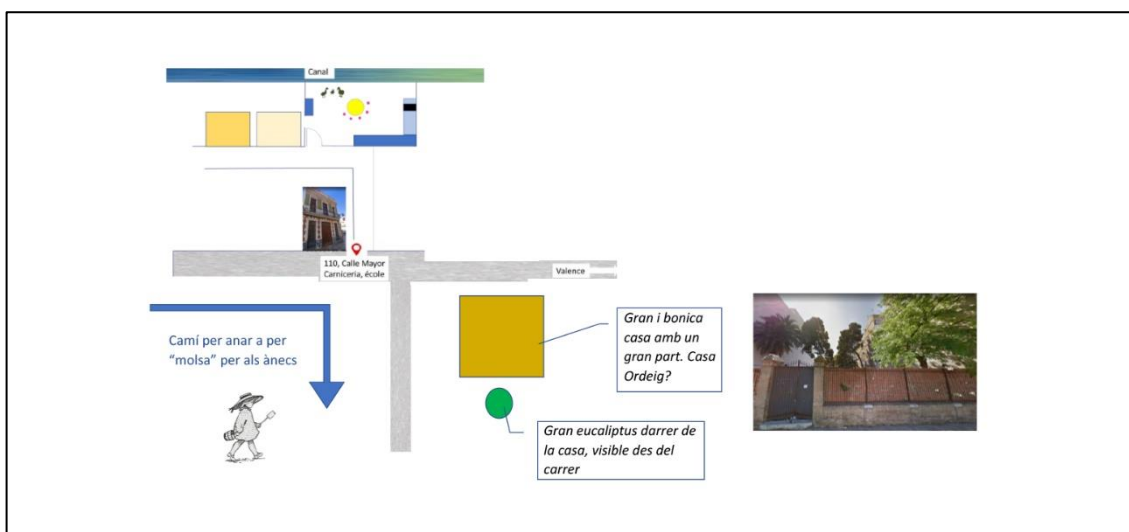
Carmen.- Sí, era la germana de la meua iaia. I allà estàvem en família, és a dir que quan parle de mon pare i de mon tio, mon pare es casà amb la germana de mon tio, i mon tio amb la germana de mon pare. Era una mica d'encreuament. Ací estava tot en família. La germana de mon pare es casà amb el germà de ma mare. Estos érem els que hi vivíem, nosaltres vivíem ací i ells vivien a l'altra casa. Però sempre en el gran pati, al carrer només hi donava una porta, i s'havia d'entrar dins per vore les cases.

Sylvie.- Esta tia era casada o no?

Carmen.- Ah, no ho sé. No, no ho sé.

Sylvie.- I vivia en vostra casa.

Carmen.- Sí, sí, però morgué molt abans que ens vinguérem a França, sí, sí, molt abans. Quan era xicoteta, la meua àvia tenia algunes gallines, no moltes, però sempre tenien una gallineta, un ànec, i ponien ous i ens els menjàvem. I quan era xicoteta amb la meua cosina, me'n recorde, eixíem cada una amb una xarxa, un poalet, i travessàvem el carrer, el carrer principal [el carrer Major] [20 min.], per darrere hi havia séquies, i en estes sèquies hi havia una molsa verda i nosaltres, amb la xarxa, l'agafàvem i la posàvem en els poals, i li la dúiem a la meua àvia per alimentar els seus ànecs.

Situació general i lloc al que anaven a buscar menjar per als ànecs. Hem respectat la consideració de "canal" per no poder precisar si les referències corresponen al riu o a la sèquia. Esquema preparat per Sylvie Labbe Lavigne.

Vosté nasqué després, però sap com afectà la guerra a la seua família?

La meua família ha estat molt tocada per la guerra. Perquè, mira, una germana de ma mare, de banda de mare, treballava a la fàbrica, i al meu avi matern, eixint del treball, li digueren que la fàbrica d'ella havia estat bombardejada. Total, en resum, com va quedar la cosa? Llavors, va patir molt per la seua filla pel que li havien dit, però resulta que havia fugit amb una companya, no li passà res. I després a l'endemà ha tingut conseqüències, perquè el meu avi, a la vesprada es va inflar, va tindre una reacció, es va posar a sagnar per les dents, la boca, tot. I en aquell moment, com he sentit dir, la gent més formada, els metges, els capellans, per la guerra civil han estat presos o afusellats. I bé, no van trobar a ningú, el meu avi va morir així. Hi hagué també una germana de ma mare, una filla del meu avi, que morgué també. D'altra banda,

durant la guerra mon pare i el seu germà Vicente marxaren a la guerra junts. Què va passar? No ho sé, però es van trobar u davant de l'altre, en camps contraris. L'un s'havia d'enfrontar a l'altre. Van pensar que podien arriscar la seua vida i van fer com que no es veien, la qual cosa permeté que un se n'anara i que l'altre continuara. Si no, encara haguera sigut més tràgic. I després, l'any abans de marxar va haver la inundació, la gran inundació [1949]. No sé si és cosa de la meua visió de xiqueta, però hi ha coses que no, no és cosa de xiqueta perquè és la realitat realment. Vaig a explicar-vos-ho. Quan va passar allò, la major part de les cases només tenien una planta baixa, no hi havia pis. I en esta època, en el carrer on estàvem, eren cases baixes, però en el nostre carrer hi havia una casa en què es construïa un pis. Hi havia el primer pis i la teulada. Doncs, quan va passar això, la gent del barri estàvem amuntonats, refugiats en el primer pis, perquè si no estàvem a ras de terra. El primer pis estava a l'abric, perquè plovia molt, molt. A l'abric i a més a alçada, perquè sense l'alçada... I ma mare, la meua àvia, el meu germanet... En un moment donat, ma mare s'adonà que s'havia oblidat d'agafar el biberon i la llet per al meu germanet. Perquè ell va nàixer en març de 1948. Aleshores va baixar, però hi havia molta corrent d'aigua. La porta havia estat empesa per l'aigua. Havia arribat a agafar-la, perquè l'havia preparada, però l'havia oblidat. I a continuació, l'havia posada en alt. Va arribar a agafar el paquet de llet, però el corrent arribava, no podia. Llavors es va quedar atrapada a la porta de la casa, es mantenia agarrada a la porta de la casa i el paquet de llet i el biberon entre les dents, apretant les dents. Però si ella... llavors era... va aguantar, va aguantar, però no podia. Si es deixava anar, si queia, haguera sigut arrossegada per l'aigua. I en aquell moment —això va durar un moment—, en aquell moment va arribar mon pare i mon tio que venien del port, que havien arribat amb moltes dificultats a casa, perquè pensaven en la família. I de fet, són ells els que van salvar a ma mare, si no l'haguera arrossegat l'aigua. No haguera pogut sostindre's, perquè el corrent esbudellava les cases, s'ho emportava tot. Però la història no va acabar ahí. Abans que mon pare i mon tio arribaren a casa [25 min.], havien estat treballant al port aquella jornada, i quan acabaren van eixir, i a València, al port, la corrent era també molt ràpida. Llavors quan van vore això, allò que els va salvar fou un muret que tancava el port, una tanca tot al voltant. No podien tornar al port, estava tancat. Hi havia un mur i a continuació una tanca amb varilles punxegudes dalt. I es van vore atrapats, van pujar sobre la tanca metàl·lica i esperaren molt de temps abans de poder baixar després de la riuada. I quan arribaren, tot a peu, quan arribaren a casa nostra a [Natzaret], l'aigua ja estava a [Natzaret] i ells pogueren salvar a ma mare. A ells no els va arrossegar perquè se salvaren pujant a la tanca del port. Després tot acabà bé, perquè salvaren la mare que ja no podia més, que se l'emportava. I esta és la història de la inundació a casa nostra. I després, a l'endemà i durant dos o tres dies, me'n recorde, al carrer principal, a la carnisseria, i a l'altre costat del carrer principal, d'esta direcció...

El carrer Major, sí.

...hi havia l'espai d'algun grup o alguna associació de l'església, no ho sé, un gran espai que ens acollia, que ens donaven menjar. Ens acollien i ens donaven menjar. I allà, el primer dia per als xiquets tenien mantes. Es donava una manta als xiquets. Això és el que jo recorde. Però quan hi anàvem a menjar, al refugi, fins allà tot estava ple de fang. Jo no era molt gran. Estos són els meus records. Això és el que va passar l'any 48 o 49.

Sylvie.- Setembre.

L'any 49, és l'any de la inundació.

Llavors, després el port anava encara més malament, el treball al port. Els meus pares ho vengueren tot, perquè els meus pares tenien una germana de ma mare... no, una filla de la meua àvia que s'havia casat amb Montpeller, a Fabrègues. Tenien vinyes i tot això. Llavors per això els meus pares arreglaren els papers i tot això perquè ja no es podia més. Vengueren la barca i ho prepararen tot per vindre a treballar les vinyes amb mon tio. I havíem d'arribar

abans de la verema, abans del raïm, la verema. Però la meua àvia havia tingut una crisi cardíaca i no era transportable. Llavors no podíem anar-nos. Després, el metge digué «escolteu...», perquè ho havien venut tot, la barca, tot, i no hi havia treball. El metge digué «els passaports són per a tres mesos. Després d'això ja nos són vàlids». Llavors, al novembre és la verema, sí, era per la fi d'octubre o novembre, se'n vam vindre, la meua àvia estava un poc millor. Llavors se'n vinguérem, agafàrem el tren i se'n vinguérem a França. Mon tio havia de contractar a mon pare com a obrer per treballar amb ell a la vinya, però aleshores la prefectura li digué «no, ja no teniu el dret, perquè ja s'ha fet la verema. Ara és l'hivern, no hi ha molt de treball. Si necessiteu un treballador l'heu d'agafar de la regió. Ni tan sols de la vostra família, no podeu agafar-lo» [30 min.]. Llavors, això fou dur. Jo em quedí amb el meu germà i la meua àvia a casa de la meua tia a Montpeller, i els meus pares marxaren a Savoia, cap a la muntanya, per tractar de trobar treball i poder arreglar els papers per quedar-se a França. I això és tot.

Tornant a Natzaret, vosté se'n recorda de l'estraperlo? Del mercat negre de postguerra.

No ho sé. Vaig a dir-vos alguna cosa. Els meus pares no tenien res, verdaderament. Però el meu avi de Massanassa, el pare de mon pare tenia un trosset, un tros de terra a l'Horta, a prop de l'Albufera, potser? No ho sé. Cultivava l'arròs. Tenia un tros de terra, una punteta de terreny, un tros de terreny a on feia arròs. Però això és quan era jove, jove en la seua època. Llavors, feia una mica d'arròs, però d'este arròs no disposava de tot. No podia guardar-lo perquè li n'agafaven. D'altra banda, no ho sé, no podia guardar la seua collita sencera. S'hi prenia una part de la collita. El govern, el... no ho sé. I per tindre una miqueta... no el declarava tot. Però molt abans, tenia dificultats. Feia com podia el mercat negre, com podia, però no per vendre-ho, per guardar-ne un poquet dalt, en el rebost de sa casa, per a la família, per menjar en l'any. No podia guardar-lo tot. D'altra banda, no era mercat negre. Però era requisició. La requisició, no podia guardar tot allò que recol·lectava. Llavors, s'amagava per posar-ne un poc de banda, per a la família.

Sí, sí, sí. Sí, és normal, és normal.

Era així, d'altra banda.

Era normal per tot arreu, sí, sí. També la meua família i tothom. Sí. Se'n recorda si va fer la primera comunió?

No, no, no. Fiu la meua primera comunió a França. Marxí als 10 anys. Allà baix, a quina edat ho fan?

A Espanya? A quina edat? A 8, 9 anys, potser.

Ah sí, però ací es diu "la petite", a 8, 9 anys, es diu la "petite communion".

La "petite communion", d'acord.

Després hi ha la "grande communion". La gran comunió, als 10 o 12 anys. La gran comunió. I abans la xicoteta, la petita.

Se'n recorda de la fam de postguerra, de que no hi haguera menjar?

Ah, la fam, menjar. No, en aquell moment hi havia racionament. Hi havia llibretes de racionament. Hi havia oli i farina, però estaven racionats. I poc, era un quart, un quart, molt poquet. Hi havia moltes boques que alimentar. Durant la guerra morgueren els meus dos germans majors, que es duïen dos anys, morgueren menuts [35 min.]. L'ona expansiva d'una bomba, un d'ells estava al seu llitet, el va agafar ma mare, perquè els homes, mon tio i mon pare, estaven a la guerra. I ma mare el va agafar al braç per anar al refugi, però quan arribà al refugi ja estava mort. Per això la guerra a casa nostra fou tràgica. I després, el meu germanet, que nasqué després de tot allò, no fou per la guerra, sinó perquè no havia medicines. Emmalaltí, però no hi havia mitjans. Era encara en temps de guerra, malgrat tot. I això, els

meus dos germans grans morgueren menuts. I durant la guerra no hi havia a menjar. Haguera estat bé tindre racionament, llibretes de racionament, però no n'hi havia, i no es guanyaven la vida. Llavors un dia, ma mare s'ha dit, què és? No sé on era. Havia marxat per anar a buscar... les dones feien molt això, havia marxat, no sé, potser vaig a dir-vos una bestiesa, però no sé si és... no sé a on estava, no ho sé, però em vaig quedar sola. Crec que estic ací perquè potser tenia un temperament robust, perquè d'una altra manera haguera acabat com els altres. Ma mare marxà un dia amb el risc de fer-se arrestar, com moltes dones. Marxà per portar alguna cosa, el que fóra, amagada en la volta de la falda, per donar de menjar a la seua filla. Si les agafaven els afaitaven els cabells a ras i les feien beure oli de ricí. Així era el règim que hi havia, això passava. I ma mare marxà perquè no volia que la seua filla patira.

No sé si la família era molt religiosa? Anàveu a l'església?

Sí, hi havia l'església, però no em recorde ja on era. Sí, sí. I després a l'església les dones, fins i tot les xiquetes, havien de dur mantellina, la mantellina, fins i tot les xiquets. D'això me'n recorde. Però a on estava l'església? No estava per allí prop, estaria més lluny. Cap a València? Cap a València, més en aquella direcció. No per la banda de la carnisseria, no estaria per la banda de la carnisseria, estaria en direcció a València.

A Natzaret hi havia una capelleta, però pense que molta gent, la majoria de la gent, anaven a la Punta, a on hi havia una gran església.

Sí. Llavors jo he estat batejada a la Punta.

Hem parlat de papers. Durant la inundació, molts mobles resultaren rebentats, trencats. I hi havia molts papers. Els meus pares no foren els únics que pergueren els papers, fins i tot els llibres de família. Sí, i no tenien res més. Se'n va anar tot amb l'aigua. I nosaltres quan arribàrem a França teníem papers, però després ens demanaven coses que no podíem proporcionar-los. A França hi ha un despatx per a les nacionalitzacions a Nantes, i a nosaltres ens demanaven papers d'Espanya. I tinguérem moltes dificultats perquè moltes coses se les havia emportat la inundació.

Volíem preguntar-li pel viatge a França, vosté se n'anà als 10 anys, a quina ciutat/poble anaren?

Sylvie.- Fabrègues.

Carmen.- Ah, primer Fabrègues. Al costat de Montpeller. Després els meus pares vingueren a Savoia, a les muntanyes, per treballar una mica i per tindre papers. Perquè els passaports estaven caducats i no podien renovar-los, ja que mon tio no podia contractar a mon pare [40 min.], havien d'anar-se'n i tornar a Espanya. No tenia res, una àvia malalta, una criatura, sense casa i sense res. Aleshores els meus pares vingueren a Espanya els dos. Nosaltres ens quedàrem a casa de mon tio i ma tia, amb la meua àvia i el meu germà. I quan vingueren a Savoia, les persones que els dugueren els digueren "aneu a una..." eren persones majors que tenien terra i animals. Però quan arribaren, com era gent major, havien venut les vaques i llogat les terres, ja no podien treballar allí tampoc. Però els digueren que podien allotjar-los, que podien quedar-se allí i buscar-se una faena. I s'hi quedaren un any i mig, el meu germà i jo a casa de ma tia a Montpeller i els meus pares tots sols allà. I quan trobaren un treball i una casa se n'anàrem a Savoia. I jo quan arribí a França no sabia parlar el francès.

Llavors, vosté ha anat...

...a l'escola.

A l'escola, encara?

Sí. Llavors, a França la primera cosa per anar a escola era tindre totes les vacunes. La pòlio, la zika, la verola. A Espanya no era... I ací em posaren totes les vacunes. Llavors, va ser molt ràpid,

molt accelerat: vacunes ací, vacunes allà... Llavors, jo anava a escola, era... Vaig arribar així [unflada], tant que em feien mal els braços, això m'havia deformat. I quan arribí a l'escola no parlava. Aleshores em va tocar una mestra de la meua edat, una edat semblant, i "solució", "operació", no sabia què volia dir, i la mestra no m'explicava res. Feia com si jo ho entenguera tot, i jo no entenia res. En el temps de descans, quan eixíem per a jugar, la directora de l'escola, que parlava espanyol, venia a dir-me algunes paraules. I poc a poc vaig aprendre.

L'economia dels seus pares seria molt millor a França.

Sí, sí, sí. És clar. Però els primers temps, quan els meus pares arribaren a Savoia, no tenien treball. Bo, ma mare parlava un poc de francès, mon pare no.

Ah, sí?

Una miqueta.

L'havia estudiat, el francès?

No, no, no. En parlava un poc perquè els meus avis materns, en un moment donat, estigueren a França, i després hi estigueren uns anys més. Aleshores ma mare era jove, i mon tio també. I després baixaren a Espanya i ja no pogueren tornar a França, perquè començà la guerra. França tancà les fronteres. I els meus avis, ma mare i el seu germà, es trobaren a la guerra d'Espanya. No pogueren tornar-se'n a França. Llavors, quan tornaren a França era a casa de ma tia, una germana major de ma mare, que, mentrestant, mentre els meus avis eren a França, es casà. I com estava casada tenia la situació... No anà a Espanya perquè els meus avis, tot i que ma mare era major i mon tio també, eren solters, i tornarem amb els pares. No es quedaren. Ara es quedarien.

Sylvie.- Per què no es quedaren a França? Per què han tornat a Espanya?

Carmen.- Perquè havien deixat una filla, i volien vore la tia que era invàlida, que s'havia quedat amb la xiqueta. Era molt major.

Sylvie.- Aleshores fou la vostra iaia la que volia tornar a vore la tia malalta.

Carmen.- I a la seua filla, la xicoteta, perquè tenien una filla menuda que havien deixat amb la tia malalta [45 min.].

Sylvie.- Ah, d'acord.

Carmen.- I aixina va ser. No és molt divertit, tot açò.

Hi havia més espanyols prop de vostés a França?

No, en la regió no molts. A Montpeller potser més, però a Savoia no. A Savoia no, no.

Fou difícil la vida com a immigrants?

S'ha de fer una gran adaptació. Quan no se sap parlar i no es coneixen les lleis, cal almenys guanyar un poc. No és fàcil. Mon pare es feu obrer agrícola, encara que ell era treballador del port que no havia sigut mai llaurador. Estava en una granja. Els propietaris eren gent de Lió, la ciutat, i mon pare cuidava el negoci. Hi havia vaques, de tot. Era com si ho haguera fet sempre, es feia càrrec de tot. Canvià de treball però es va adaptar bé, es va adaptar bé.

Una vegada a França trobaren casa fàcilment?

No, no, no. Els meus pares no tingueren mai una casa seua. Estaven en una granja, treballant. Fou en jubilar-se, als sixty i tants anys. I estaven en arrendament, en una casa llogada. Mai tinguérem una casa nostra. I després anaren a una residència de gent major.

És que jo no parle espanyol. No parle espanyol. Ja no me'n recorde.

Són molts anys. A França parlava espanyol amb els seus pares?

Jo a l'escola calia que aprenguera el francès. Calia aprendre el francès primer. Els meus pares parlaven espanyol entre ells, però després jo els parlava francès també. Jo els parlava francès. Llavors, en algunes ocasions vaig baixar a Espanya amb el meu marit. Parlava un poquet... Després ho vaig perdre tot. No vaig seguir.

Bo, estic contenta si això pot ajudar-vos en les vostres recerques. Si això pot avançar les vostres recerques.

Sí.

Espere no haver estat massa dolenta.

No! Pense que és un punt de vista molt interessant.

La gent de Natzaret que heu entrevistat és gent que viuen ahí, mentre jo vos conte coses vistes per una xiqueta. Tenia 7 anys, 8 anys, 9 anys. Són coses que he viscut de menuda.

Sí, treballem sobre la memòria, sobre la memòria col·lectiva. Fem una xarxa de memòria. Hi ha molta gent que conta coses, i entre tots construïm una història comuna.

(...) La família s'ha connectat [*a la videotrucada*].

Ah, què bonic!

Però sí, les paelles, mon pare feia moltes paelles.

A França no seria fàcil fer arròs en paella al paelló, trobar totes les verdures...

Recorde que els primers anys de casada amb el meu marit, anàrem tots a Espanya, a vore a mon tio, el meu germà de ma mare, a vore a la família **[50 min.]**. I un dia ens portaren a un poble una mica més lluny de Massanassa, on encara teníem família. I vingué tot el carrer: "mireu, els francesos", ens presentaven a tots. I després "vingau a dinar, vingau a dinar. —Però espereu, que estem tota la família. —Però és que han fet una paella!» No sé quants... Però en aquella època la paella... això ha evolucionat perquè ara és més higiènic. En aquell temps la paella es posava al mig de la taula, cada un tenia una cullera, una gran cullera a sopa i menjava el seu petit racó. Llavors, hi havia les clòtxines abans. Anaren a buscar clòtxines al port. Llavors allà també és igual. Mon tio, el meu marit, anaren al port a buscar clòtxines. Anaren amb bosses. Llavors, el meu marit no sabia com es feia, i veu que agafen dos bosses grans de clòtxines. Ell deia «però què van a fer amb això?». Però és que després els carabiners, els guardians, tots, estaven tots d'acord. Ens deixaven passar buscar clòtxines. Però en portaven dos bosses i quan havien de tornar li'n passava a un grapat, passava a l'altre un altre grapat... Finalment quan han tornat hem dit: «no n'hi ha bastants per tothom». Et deixaven passar però després, quan tornava per marxar, cadascun tenia el seu grapat de clòtxines. Un grapat als guàrdies, un grapat als carabiners, un grapat per a cada u. I quan arribaves ja no te'n quedaven. Era la tradició també. D'això me'n recorde. Aleshores ens menjàvem les clòtxines. Es coïen amb llima i tal, i després ens menjàvem la paella. I de postre hi havia sempre meló d'Alger i meló de tot l'any. Un meló gran i una grossa síndria vermella. Ixa era la tradició a aquella època. Sí, sí. Era molt sociable.